

مقاله پژوهشی

حسینیه، تجلی منظر گردشگری مذهبی شیعی

مهدی باصولی^۱، سعیده درخش^{۲*}

۱. دکتری مدیریت گردشگری، جهاد دانشگاهی، تهران، ایران.

۲. پژوهشگر دکتری مدیریت گردشگری، مدرس دانشگاه علم و هنر، دانشکده علوم انسانی، گروه مدیریت، یزد، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۹

تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۰/۱۱/۰۱

چکیده | حسینیه‌ها و تکایای ایرانی بعد از مساجد، از مهم‌ترین پایگاه‌های معنوی شیعیان به حساب می‌آیند. این مکان‌ها مظهر پیوند بین تاریخ، مردم و فرهنگ هستند و به دلیل ویژگی‌های خاصشان نه تنها در قیاس با مکان‌های هم‌عملکرد خویش در سایر کشورها، هویتی متمایز می‌یابند، بلکه به‌عنوان تنها فضاهای باز شهری با عملکرد مذهبی در فرهنگ شهرسازی منحصربه‌فرد هستند. در این پژوهش با هدف کاربردی و با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده و از منابع مختلف مانند مجلات معتبر و کتاب برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است. در این تحلیل کارکردهای مختلف حسینیه مورد بررسی قرار گرفته است تا بتوان این فرضیه را بررسی کرد که حسینیه‌ها و تکایا تا چه اندازه ظرفیت تبدیل شدن به جاذبه مهمی در گردشگری مذهبی را دارا هستند. برخی کارکردهای شناسایی شده عبارت‌اند از کارکردهای اجتماعی، فرهنگی، آموزشی، مذهبی و ... شناخت محتوای عملکردی این عنصر معماری و روایت منظرین آن می‌تواند در تعریف این جاذبه و روایت آن اهمیت بسزایی داشته باشد. با توجه به کارکردهای متفاوت این مکان‌های مذهبی و روح مقدس حاکم، می‌توان از آنها به‌عنوان منظری انحصاری در گردشگری مذهبی در شیعه که با معنا و مفهومی غنی در ارتباط است، اسم برد و راهبردهایی را برای معرفی آن به گردشگران طراحی کرد.

واژگان کلیدی | حسینیه، تکیه، گردشگری مذهبی شیعی، منظر.

دیگر فضاهای کالبدی، برآمده از ذهن انسان و تبلور یافته فضایی برای رفع این نیاز هستند (مدنی‌پور، ۱۳۷۸، ۲۲۸). منظر نگاهی نو به محیط‌های مختلف و کارکردهای آنها است. منظر واژه‌ای است که معانی گوناگونی دارد، یکی از رایج‌ترین معنای آن، ادراک بصری به‌هم‌پیوسته یک نما یا یک قاب منظره از پیش در نظر گرفته شده یا تصادفی، یا یک مکانیسم پیچیده است که امکان تبیین و پیش‌نمایش مکان‌هایی از جهان را می‌دهد (نونش، ۱۳۹۲، ۵۰). منظر را می‌توان، گونه‌ای دیگر از مکان دانست که محصول تعامل انسان و محیط در فضاهای بیرونی است که دارای ماهیت مکان و محصول تجربه انسان در فضا است؛ هر چند فضای منظر با فضای معماری تفاوت زیادی دارد (باصولی، ۱۳۹۷، ۳۴). در واقع منظر محل تلاقی جغرافیا و تاریخ است. جایی که در آن اتفاقی رخ داده است و روایتی خاص وجود دارد. مطالعه کارکرد یک شیوه عمل و یا یک نهاد اجتماعی، عبارت است از تحلیل سهمی که آن شیوه عمل و یا آن نهاد اجتماعی در بقا و دوام جامعه به طور کلی دارد (گیدنز، ۱۳۷۴، ۷۴۹). رابرت مرتون، جامعه‌شناس آمریکایی به دو

مقدمه | شکل‌گیری کالبد معماری هر بنا متأثر از عوامل مفهومی بسیاری است که شناخت این عوامل می‌تواند دستیابی به الگویی برای طراحی معماری و نیز خلق فضایی باکیفیت را آسان‌تر سازد (رضوی‌پور و ذاکری، ۱۳۹۱، ۶۳). یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار بر کالبد معماری، فرهنگ می‌باشد. فرهنگ در هر جامعه‌ای بخشی تفکیک‌ناپذیر از زندگی مردم است و از دیرباز فرهنگ و باورهای هر قوم و حوزه سرزمینی در کالبد معماری و ساختار شهری بروز داشته است (پاسدار شیرازی و صادقی، ۱۳۹۴، ۳۰۲). اگر شهر مجموعه‌ای فرهنگی-کالبدی فرض شود که بر اساس نیازها و رفتارهای ساکنان آن شکل گرفته است، بدین ترتیب فضاها و خصوصیات آنها وابستگی شدیدی به نحوه فعالیت و الگوهای رفتاری استفاده‌کنندگان دارند. این مورد یک ارتباط دو طرفه است، فضاها از یک سو آیین تمام‌نمای فعالیت‌ها و الگوهای رفتاری جامعه هستند و از سوی دیگر بر فعالیت‌ها و رفتارهای ساکنان آن تأثیر زیادی می‌گذارند (پاکزاد، ۱۳۸۶، ۴۶). به بیان

*نویسنده مسئول: s.derakhsh@stu.sac.ac.ir، ۰۹۱۳۲۵۸۳۳۱۸

مذهبی است (امیری، ۱۳۸۲، ۱۲). این گردشگری وسیله‌ای است که افراد با مذاهب و فرهنگ‌های متفاوت را به یکدیگر پیوند داده و به آنها کمک می‌کند تا همدیگر را با وجود تنش‌های سیاسی و اجتماعی، بهتر درک کنند (آیتی، خداکرمی، ملایی و آفاق‌پور، ۱۳۹۵، ۴۴). برای دستیابی به هدف گردشگری و تبدیل آن به نظام معرفت، شرط مهم، بازنگری در مفهوم مکان است. حرکت در مکان جوهر گردشگری است و مکان موضوع آن (منصوری و شفیعا، ۱۳۹۸، ۵۳). مناظر یکی از مقاصد مهم گردشگری هستند که برای درک بهتر از آنها باید به ارتباط بین انسان و محیط، دلایل محتوایی و جنبه‌های شکل‌گیری، توجه اساسی شود تا بتوان درک عمیق‌تری نسبت به یک مقصد گردشگری، فراتر از جنبه‌های عینی آن ایجاد کرد. مطالعات محدودی با این رویکرد در خصوص حسینی و تکیه انجام شده است. در این تحقیق با بررسی دلایل شکل‌گیری و کارکردهای محتوایی حسینی، ظرفیت‌های تبدیل شدن آن به منظر گردشگری مذهبی در مکتب شیعه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

روش تحقیق

روش مورد استفاده در این تحقیق، توصیفی-تحلیلی و از لحاظ هدف کاربردی بوده است. بدین منظور در مرحله اول اطلاعات مربوط به موضوع از مطالعات اسنادی استخراج شده است. مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای بر مبنای جمع‌آوری کتب و مقالات متعدد و معتبر در خصوص حسینی‌ها انجام و داده‌های اولیه پس از بررسی و مطالعه به صورت توصیفی بیان شده است. با استفاده از این اطلاعات و بررسی و تحلیل این داده‌ها، استنتاج تحلیلی جهت بررسی و دسته‌بندی کارکردهای حسینی‌ها و تکاپا و بازنگری در مفهوم، کارکرد و هویت این مکان مذهبی انجام شده است.

فرضیه تحقیق

برای تبدیل شدن یک مکان به منظر، باید رابطه مکان با فرهنگ، انسان و جامعه بررسی شود تا بتوان ادراک مشخصی از آن به دست آورد. به نظر می‌رسد حسینی و تکیه به‌عنوان یکی از فضاهای منحصربه‌فرد در شهر ایرانی-اسلامی، علاوه بر کالبد معماری و شکل ظاهری خود دارای هویتی خاص بوده و جامعه ایرانی توانسته است این کالبد را برای هدف‌های مختلف مورد استفاده قرار دهد. برای رسیدن به این هویت، می‌توان کارکردهای مختلف را مورد بررسی قرار داد. به بیان دیگر برای تبیین منظر حسینی، کارکردهای مختلف آن حسینی مورد تحلیل قرار گرفته است تا این فرضیه مورد بررسی قرار گیرد که با توجه به کارکردهای مختلف و متنوع این عنصر شهری، امکان در نظر گرفتن آن به‌عنوان یک منظر گردشگری مذهبی شیعی وجود دارد. این کارکردها می‌توانند هویت متفاوتی را برای حسینی تعریف کنند تا بتوان آن را نه به‌عنوان یک مکان صرفاً مذهبی، بلکه به‌عنوان یک منظر مهم

دسته کارکردهای آشکار و پنهان ارزش قائل بوده و در توضیح آن‌ها بیان می‌دارد: «کارکردهای آشکار، کارکردهایی هستند که برای شرکت‌کنندگان در نوع خاصی از فعالیت اجتماعی، شناخته شده و موردانتظار است، درحالی‌که کارکردهای پنهان برای آنها ناشناخته بوده و مورد انتظار نمی‌باشد.» (تقی‌زاده داوری و هاشمی، ۱۳۹۰، ۷۱). بر این اساس، بخشی از فضاهای شهری و معماری که در اساس شکل‌گیری منبعث از «دین و مفاهیم مذهبی» بوده‌اند، تا حدودی منطبق با تقسیم عمومی جهان به پدیده‌های قدسی و ناقدهی در نظر گرفته می‌شوند که امیل دورکیم و میرچالیاده آن را به‌خوبی تشریح کرده‌اند و از پایه‌های اساسی اندیشه دینی انسان در تفسیر انسان‌شناختی آن به شمار آورده‌اند (مختاباد، حبیب و شعایی، ۱۳۹۰، ۲۴۲). یکی از این فضاهای شهری در شهرهای ایرانی تکاپا و حسینی‌ها هستند. حسینی‌های ایرانی گویاترین تجلی کالبدی ماهیت و پیام چنین فرهنگی در ساختار فضای شهری هستند (رجبی، نقصان محمدی و منتظرالحجه، ۱۳۹۸، ۱۸۲). آنها یکی از پدیدارهای پرارزش مذهبی-فرهنگی معماری ایرانی هستند که از نقطه‌نظرهای گوناگون می‌توانند مورد بررسی قرار گیرند. این مکان‌ها براساس فرهنگ اسلامی شیعی در ایران شکل گرفته و دارای کارکردهای متعدد در جامعه ایران قدیم و جدید بوده و یک عنصر مهم در شهرهای مذهبی ایران محسوب می‌شده‌اند. عنصری که هنوز هم نقش مهمی در جوامع ایرانی برعهده دارند. منظر در تعریف، همواره وابسته به دو عنصر اصلی بوده است که با حذف هر یک، فهم منظر دچار مشکل می‌شود. اول محیطی است که انسان را در بر می‌گیرد و دوم انسانی است که در صدد درک و ارتباط با محیط بدان ورود می‌کند و در طول زمان در ذهن خود تصویرسازی می‌کند (منصوری و شفیعا، ۱۳۹۸، ۴۵). تصور این که اشکال فضایی تکاپا، مستقیماً از آیین‌های عزاداری برخاسته باشد، یک فرض ابتدایی است که به راحتی مورد تردید واقع می‌شود (ناری قمی، ۱۳۹۵، ۲۷). از این رو می‌توان برای حسینی‌ها جدای از ساختار فیزیکی آن‌ها، کارکردهای دیگری را بیان کرد و این مکان‌ها را در فضاهای شهری، به‌عنوان یکی از مفاهیم منظر گردشگری مذهبی در نظر گرفت. مکان‌هایی که علاوه بر کالبد فیزیکی خود، دارای بار معنایی و هویتی اصیل و تاریخی هستند. در این جا موضوع فراتر از رابطه انسان و محیط بوده و واقعیتی تاریخی، حماسی، مذهبی و ملی را در بطن خود گنجانده است. از طرفی اگر پذیرفته شود که مکان حاصل تلاقی تاریخ و جغرافیا است، این مکان‌ها نمایانگر وقوع حوادثی مهم نه در خود بلکه در طول تاریخ و در تمامی مکان‌های مشابه است. در واقع تمام اتفاق‌های مرتبط با این عنصر معماری در همین مکان رخ نداده و تاریخی به گستره تاریخ اسلام علوی دارد و این امر یک وجه تمایز نگاه منظرین در این ساختار فیزیکی است. گردشگری مذهبی یکی از رایج‌ترین اشکال گردشگری است که سابقه آن به قرون و اعصار گذشته مرتبط است و شامل سفرها و بازدیدهایی می‌شود که اصلی‌ترین آنها تجربه‌ای

تکایا نمود ظاهری این آرمان گشتند. در عصر قاجار توجه خاص دربار، به ویژه ناصرالدین شاه به مراسم عزاداری امام حسین (ع)، باعث شد تکاپای بسیاری در نقاط گوناگون ایران و در بسترهای فرهنگی و جغرافیایی متفاوت از یکدیگر ساخته شوند (رضوی پور و ذاکری، ۱۳۹۱، ۶۴). به طور کلی قدمت حسینی‌ها را صفوی ذکر می‌کنند که در مواردی استثنایی مانند حسینیۀ «سید صدرالدین قنبر» این تاریخ تا ایلخانی (قرن هشتم ه. ق.) عقب می‌رود (ملازاده، ۱۳۸۱، ۱۵).

• ساختار حسینی‌ها و تکایا

در گذشته، تکیه به دست صوفیان و درویشان و برای استفاده خودشان ساخته می‌شد. بنابراین فضاسازی داخل تکیه‌ها، پاسخ‌گویی مناسب برای کاربری آن به‌عنوان مکان گردآمدن، اقامتگاه موقت در سفر، مزار مشایخ صوفیه، مهمان‌پذیری رایگان و به ویژه مکانی مناسب برای اجرای آداب موردعلاقه اهل تصوف بود. از این رو در نقشه ساختمان این تکیه‌ها، در وسط بنا سکوی وسیعی را برای رقص، چرخ و جست‌وخیز ایجاد می‌کردند و کرسی یا تخت‌بند قرب یا مرشد را برای تعلیم‌دادن مسائل تصوف در آن می‌گذاشتند (پیرمردیان و بختیاری، ۱۳۹۳، ۲۲۱). با رواج تشیع در ایران، تکیه در نزد مردم به حسینیه و محلی اطلاق می‌شود که در آن شرح مصائب امام حسین (ع) به صورت تعزیه یا روضه بیان می‌شود و عبارت است از فضای محصور که در وسط آن سکویی گرد یا چهارگوش ساخته شده است و در اطرافش غرفه‌ها و طاق‌نماهایی وجود دارد که یا به آن آذین می‌بندند و یا رجال کشور برای تماشای تعزیه از آنها استفاده می‌کنند (گلجان و افشار رضایی، ۱۳۹۲، ۱۰۶). در شهرهای قدیمی ایران تکیه، میدان و حسینیه فضاهای محصور بوده‌اند که در مسیر گذرهای اصلی شهر قرار داشته‌اند. این فضاها اغلب به صورت فضای عمومی، یعنی جزئی مهم از گذر اصلی یا به صورت فضای بسته، اما در ارتباط با گذر اصلی وجود داشته‌اند (هاشمی زرج‌آباد، صادقی و زارعی، ۱۳۹۳، ۳۱۳). بر این مبنا حسینیه مکانی است برای گردهمایی مردم درباره موضوعی که مورد اعتقاد عموم شیعیان است. بنابراین ماهیت فضایی حسینیه (چنان‌که در بررسی حسینیه‌های قدیمی مشاهده می‌شود) در راستای کمک به هم‌آوایی جمع و القای این هدف، باید به صورت یک مجموعه فضایی مرکز‌گرا باشد. هندسه کاربردی یا رسمی‌بندی، قابلیت تعریف فضای مرکز‌گرا را در خود نهفته دارد. از نظر کالبدی می‌توان حسینیه‌ها را به سه دسته تقسیم کرد: بر سر راه و گذر قرار می‌گیرد مانند نمونه‌های نائین و یزد که در واقع بدنه‌سازی کم‌عمقی در اطراف میدانه‌ها را تشکیل می‌دهد و فضایی است سرباز.

- مانند نمونه‌های بررسی‌شده در کتاب زواره، نمادی از اسطوره کویر در کنار حسینیۀ سرباز، مشابه حسینیه‌های نائین و یزد؛ فضای سرپوشیده و مستقل به نام حسینیۀ سرپوشیده وجود دارد.

در شهر ایرانی شیعی تعبیر کرد که می‌تواند جایگاه خاصی در گردشگری مذهبی داشته باشد.

مفهوم حسینی‌ها و تکایا

تکیه و حسینیه به لحاظ کارکردی همسانی‌های بسیاری با هم دارند (رضوی پور و ذاکری، ۱۳۹۲، ۶۴). در فرهنگ عمید، حسینیه محلی عنوان شده است که در ماه محرم در آنجا به مناسبت شهادت امام حسین روضه‌خوانی و عزاداری می‌کنند (عمید، ۱۳۷۵، ۷۹۳). در فرهنگ معین نیز، حسینیه، تکیه‌ای بیان شده است که در آنجا مرثیه حسین بن علی را خوانند و عزاداری کنند (معین، ۱۳۸۴، ۱۳۷۵). واژه تکیه در فرهنگ‌ها و لغت‌نامه‌ها دارای معانی مختلفی است. معنای لغوی آن لمیدن، پشت‌گرمی، اعتماد (انصاف‌پور، ۱۳۷۴، ۲۳۳) و در اصطلاح دیر یا صومعه درویشان، سوگوارخانه، مکان بودباش فقرا، اقامتگاه موقت صوفیان در سفر بوده است (محمودآبادی و بختیاری، ۱۳۸۸، ۱۵۲). این واژه در کاربرد مسلک تصوف و در متون عثمانی، خانقاه، زاویه و رباط نیز آمده است (کیانی، ۱۳۶۹، ۱۸۰). در لغت‌نامه‌ها برای تکیه به جز معنای لغوی آن (پشت دادن و تکیه کردن به چیزی) سه معنای دیگر ذکر شده است: گورستان و بقاع مشایخ صوفیان، عارفان و قدیسان، محل نگهداری فقیران و تهیدستان (کاروانسرا و منزلگاه فقیران صوفیه) و جایی وسیع که در آن مراسم عزاداری و شبیه‌خوانی برپا می‌شود. تکیه در نزد درویشان به معنای جایگاه درویشان است که خانقاه تعبیر دیگر آن است (قبادیان، ۱۳۸۴، ۲۵۸). در شهرهایی چون تهران، اصفهان، کرمان، کاشان، سمنان، آمل و بابل تکیه و در شهرهایی مثل یزد، نایین، تفت، شیراز، اردبیل، خرمشهر و بندر لنگه حسینیه رایج است (همان). در بعضی شهرهای کویری مانند نایین و کاشان علاوه بر تکیه و حسینیه از کلمه میدان نیز استفاده می‌شود، چرا که در این شهرها حسینیه در محل تلاقی گذرها شکل می‌گیرد و علاوه بر عملکرد خاص خود؛ به صورت فضای شهری فعال عمل می‌کند (رضوی پور و ذاکری، ۱۳۹۱، ۶۴). در گذشته تکیه برای صوفیان و درویشان ساخته می‌شده است تا بتوانند در آنجا اقامت داشته یا آداب و مراسمی را اجرا کنند. با رونق حسینیه‌ها کارکرد این مکان تغییر پیدا کرد.

• تاریخچه ایجاد حسینی‌ها و تکایا

بعد از اسلام، نمایش شبیه خوانی و سوگواری در سال ۳۵۲ ه. ق. و در دوره دیالمه و عهد معزالدوله دیلمی در بغداد شروع می‌شود که نخستین مراسم سوگواری دسته‌جمعی محسوب می‌شود (خوش‌اندام و وزیری، ۱۳۹۶، ۴). با رسمی شدن مذهب تشیع در ایران در عصر صفوی، آیین‌های مذهبی از رونق خاصی برخوردار شدند. در این میان، عزاداری در ایام شهادت امام سوم شیعیان شکل خاصی به خود گرفت. علاقه وافر مسلمانان ایرانی به اهل بیت (ع) (به ویژه امام حسین) آنان را بر آن داشت تا در صدد خلق فضاهایی برای عزاداری در ایام محرم و صفر برآیند. حسینی‌ها و

دوانده است که نه تنها در ذهن و یاد او، بلکه در کالبد زندگی او نیز تأثیر گذاشته است، به طوری که حسینی‌ها و نکایا از مهم‌ترین فضاهای شهری این مرز و بوم درآمده است (فرزنده، ۱۳۸۴، ۱). شور حسینی، خط حسینی، نوای حسینی، عشق حسینی، نهضت حسینی، حماسه حسینی، حرم حسینی، عاشورای حسینی، عزای حسینی و ... یعنی شور و حماسه‌ای که همچون شور آن حضرت برخوردار از حماسه و عزت و خروش است و «حسینی» مکانی است برای اقامه سوگواری برای ابا عبدالله الحسین (ع) (عنصری، ۱۳۸۳، ۱۲۶).

برگزاری مراسم تعزیه: تعزیه نمایشی بوده است که در اصل برپایه قصه‌ها و روایات مربوط به مصائب خاندان پیامبر اسلام و خصوصاً وقایع و فجایعی که در محرم سال ۵۶۱ ق. در کربلا برای امام حسین و خاندانش پیش آمد، اجرا می‌شده است (سهیلی و مهاجرپور، ۱۳۹۴، ۶۳). تعزیه‌ها معمولاً روی سکو یا صحن میان صحن تکیه‌ها، روی بام مسطح و برجسته آنابانبار حسینی‌ها، روی تختگاهی که از الوار و تیرچوبی روی حوض سراها، کاروانسراها و خانه‌ها می‌زندند، در صحن امامزاده‌ها، در فضای گورستان‌ها و در باغچه یا جلوخان قهوه‌خانه‌های بزرگ اجرا می‌شده است (شاطری و آرزومندان، ۱۳۹۴، ۱۸). در وسط تکیه سکویی از سنگ به بلندی یک متر ساخته بودند که به آن «تخت» می‌گفتند و شبیه‌خوان‌ها از پله‌هایی که در چهار طرف آن بود، بر بالای سکو رفته، نقش خود را اجرا می‌کردند. صحن مرکزی را داربستی از الوار و تیرهای چوبی می‌پوشاند که با بست‌ها و تسمه‌های آهنی درهم چفت شده و بر روی دیوارهای بنا تعبیه شده بود و سقفی گنبدی را بر روی صحن تشکیل می‌داد که در مواقع ضروری چادر کرباسی ضخیمی بر روی آن می‌کشیدند (منصوری فرد، ۱۳۷۴، ۵۷۲). برخی از حسینی‌ها بر مبنای جنسیت تفکیک می‌شده‌اند. به‌عنوان مثال در تکیه عزت‌الدوله، خواهر ناصرالدین شاه، مراسم تعزیه اجرا می‌شده و به بانوان اختصاص داشته است (مستوفی، ۱۳۸۴، ۲۹۹).

برگزاری جشن‌ها و اعیاد مذهبی: حسینی‌ها با توجه به وسعت و امکانی که برای گردهمایی داشته‌اند، علاوه بر برپایی عزاداری، از دیرباز در برگزاری دیگر مراسم هم مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند. این مکان‌ها با توجه به سادگی ساختاری که دارند، قابلیت تعویض نقش داخلی جهت برپایی جشن‌ها را نیز دارا می‌باشند. «در حسینیة خلف باغ یزد در شب عید سعید مبعث، مراسم جشن برگزار شده، از مردم پذیرایی می‌شود که نماهای حسینی نمادهای داخلی را با قالبی تزئینی نظیر آیین شمع‌دان‌ها، گل‌دان‌ها و گل‌های مصنوعی زینت داده‌اند» (شریفی مهرجردی و دادخواهی، ۱۳۹۲، ۶۷).

برگزاری مراسم سینه‌زنی: در فضای تکیه و حسینی‌ها هر سال مراسم مذهبی برگزار می‌شود. یکی از آیین‌های مذهبی شیعیان سینه‌زنی و زنجیرزنی در عزای امام حسین می‌باشد. این آیین از

مانند حسینیة نواب و شوکتیه در بیرجند، ساختمانی است دو طبقه با حیاط مرکزی با ورودی مشخص که تنها یک درب ورود و خروج دارد و محل گذر نیست و یا حسینی‌ها مشیر در شیراز که مشابه دو حسینیة فوق است (بزرگ‌نیا، ۱۳۸۴، ۱۲۲). در طراحی حسینی‌های معاصر به صورت یک بنای منفرد که در ماه‌های محرم و صفر درهای آن رو به مردم گشوده می‌شود، مفاهیم بسیاری گم شده است (حسینی و ذوالفقار، ۱۳۹۲، ۲) ولی غالباً شکل کلی حسینی‌ها، مکعب مستطیل کشیده بوده است (مختاباد، حبیب و شعایی، ۱۳۹۰، ۲۵۱).

• کارکردهای حسینی‌ها و نکایا

همان‌گونه که در بخش‌های قبلی بیان شد، برای بازتعریف هویت حسینی، می‌توان کارکردهای آن را مورد بررسی قرار داد. هر عنصر در فضای شهری و روستایی دارای کارکرد مشخصی است ولی به واسطه نیاز، فرهنگ، تعامل با مردم منطقه، ساختار و دلایل مختلف دیگر، کارکردهای دیگر نیز پیدا می‌کند که در کنار کارکرد اصلی، هویت آن را تشکیل می‌دهند. شناسایی این هویت می‌تواند در بررسی منظرین یک مکان تأثیر بسزایی داشته باشد. تکیه‌ها و حسینی‌ها، بخشی جدایی‌ناپذیر از کالبد فیزیکی اغلب شهرها و روستاهای تاریخی ایران به ویژه از دوران صفویه به بعد هستند (هاشمی زرچ‌آباد، صادقی و زارعی، ۱۳۹۳، ۱۵۱). این بناها به دلایل مختلف از جمله «معنویت حاکم بر آنها»، «سابقه تاریخی»، «شیوه معماری» و «کارکرد فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی» در بین مردم از گذشته تا به حال از اهمیت خاصی برخوردار بوده و جنبه «تقدس» پیدا کرده‌اند (رهنما، ۱۳۷۶، ۱۴۶). همان‌گونه که بیان شد، تکیه و حسینی‌ها از نظر اطلاق کارکرد، همسانی زیادی با یکدیگر می‌یابند و این امر تمایز آنها را در دوره معاصر به طور دقیق ناممکن می‌سازد (بزرگ‌نیا، ۱۳۸۵، ۲۱). حسینی‌ها در ابتدا صرفاً کارکرد مذهبی و عبادی داشته‌اند، ولی به تدریج هم بر تعداد و هم بر تنوع کارکرد آنها افزوده شده است. تا جایی که امروزه با اختصاص بخشی از فضای شهری، یکی از عناصر عمده مذهبی کالبدی شهرهای ایرانی به حساب می‌آیند (پاسدار شیرازی و صادقی، ۱۳۹۴، ۳۲۹). این مکان فضاهای چندعملکردی خاصی را با هویت‌های معماری سنتی و بومی در نزدیکی مساجد به وجود می‌آورد که گاهی جنبه گذرگاه عابر پیاده را هم داشته است (اصغریان جدی، ۱۳۷۷، ۴۷-۴۶). برخی از کارکردهای مهم حسینه عبارت است از:

- کارکرد مذهبی

مهم‌ترین کارکرد حسینه کارکرد مذهبی است. در واقع حسینی‌ها نمادی از آیین مذهبی خاص شیعیان است که در آن با مراسم خاصی، در سوگ امام خود، عزاداری می‌کنند. کارکردهای مذهبی حسینی‌ها را می‌توان به دسته‌های زیر تقسیم کرد:

برگزاری مراسم عزاداری: سال‌هاست مردم ایران یاد و خاطره امام حسین و قیامش را زنده نگه داشته‌اند و بر مظلومیتش گریسته‌اند. یاد حسین (ع) چنان در زندگی انسان ایرانی ریشه

دل بستگی به آن که ناشی از هویت جمعی محله‌ای است. دسترسی به این حسینییه و زمان دسترسی به آن به‌عنوان مؤلفه‌هایی در ایجاد هویت جمعی فضای کالبدی محسوب می‌شود. اتصال معبرها در بافت کهن شهری از طریق تکایا و حسینییه‌ها به‌عنوان فضای باز شهری صورت می‌گیرد (کاروان، ۱۳۹۲، ۳).

یکسان بودن جایگاه افراد: در حسینییه ثروت و موقعیت اجتماعی در نظر نمی‌آید و همه افراد در یک موقعیت و جایگاه قرار می‌گیرند. یکسان بودن جایگاه افراد در محیط حسینییه این امکان را میسر می‌کند که تعامل متوازی بین این عنصر و افراد جامعه که در این مکان گرد هم جمع می‌شوند به وجود آید و زمینه‌ساز درک مشترکی از فضا و مفهوم آن شود.

- کارکرد فرهنگی

علاوه بر کارکردهای مذهبی و اجتماعی، حسینییه‌ها کارکردی فرهنگی نیز داشته‌اند. عملکردی فراتر از مذهب. حسینییه علاوه بر آن که نمودی فرهنگی بوده است، نقش مهمی در فرهنگ‌سازی به خصوص برای قشرهای جوان‌تر ایفا می‌کرده است. برخی از کارکردهای فرهنگی حسینییه عبارتند از:

مکانی برای تبلیغ و ترویج مذهب شیعه: امروزه هزاران حسینییه و مرکز اسلامی در کشورهای مختلف، به برگزاری مراسم و مناسک عبادی و نیز فعالیت‌های فرهنگی می‌پردازند. حسینییه‌ها به کانونی برای کسب معرفت دینی-اجتماعی و تجمع شیعیان و در نتیجه، صدور فرهنگ انقلابی تبدیل شده‌اند. به‌گونه‌ای که می‌توان از حسینییه‌ها به‌عنوان کانون‌های تبلیغ معارف اهل بیت و فرهنگ اسلامی نام برد (نیاتیان، ۱۳۹۶، ۱۱۸-۱۱۷). «حسینییه‌ها نقش عمده‌ای در تقویت همبستگی اجتماعی، توسعه فرهنگ اسلامی و رفع مشکلات دارند و زمینه تقویت مسائل فرهنگی-را همگام با سایر جنبه‌ها، فراهم می‌آورند (لینچ، ۱۳۷۶، ۱۴۴).

برگزاری شب شعر و مراسم ادبی: با توجه به فضای مناسبی که حسینییه دارا می‌باشد، می‌توان از آن برای اجرای برنامه‌های مختلف فرهنگی استفاده کرد. از جمله این برنامه‌ها شب شعر بوده است. «در قزوین، پایتخت نخستین صفویان، علاوه بر مراسم عزاداری، فعالیت‌های فرهنگی گسترده‌ای از جمله مناظرات ادبی و جلسات سخنوری و مشاعره در حسینییه‌ها صورت گرفت. در ماه رمضان این مجالس با پذیرایی همراه بود و توصیف اروپاییان از حسینییه‌ها همانند نوعی مهمان‌پذیر بود (کمپفر، ۱۳۹۴، ۱۳۶).

- کارکرد سیاسی

تکیه‌ها در آگاهی و تعمیق باورهای سیاسی و فرهنگی مردم، نقش اساسی ایفا می‌کرده‌اند. در برهه‌های مختلف حسینییه مکانی برای مبارزه با خرافات و کج‌روی و انحرافات جامعه و خطرات اجتماعی بوده است. در یک تحقیق آماری، نوسان تعداد تکایا در ارتباط با موقعیت سیاسی تهران (بین سال‌های ۱۲۸۲-۱۲۳۱) مورد تحلیل قرار گرفته و اشاره شده که چنین مکان‌هایی نه‌تنها برای اجرای مراسم عزاداری، بلکه به‌عنوان مرکز فعالیت سیاسی مردم بوده

دیرباز در ایران برگزار می‌شود و عزاداران با دست بر سینه‌های خود و یا با زنجیر بر بالای کمر خود ضربه می‌زنند. «ما در روزهای اول محرم، یعنی ماه عزاداری شیعیان قرار داریم و در همه جا سینه‌زنی و نوحه‌خوانی دربارۀ نوادگان گرامی پیامبر که شهید شده‌اند، به چشم می‌خورد. مغازه‌ها نیمه بسته است و مردم به تکیه‌ها که عزاداری و شبیه در آن جا برقرار است، هجوم می‌آورند. شیپور به صدا در می‌آید و شبیه‌سازان با لباس‌های مخصوص نوحه‌سرایی می‌کنند. شبیه‌سازان ملبس به لباس‌های عربی و سلاح‌های قرن هفتم میلادی هستند. آنها هیچ نوع صحنه‌سازی ندارند» (هیل، ۱۳۷۸، ۴۸).

- کارکرد اجتماعی

مکان‌های عمومی علاوه‌بر کارکردهای تخصصی خود، جایگاه خاصی در حوزه اجتماعی داشته‌اند. حسینییه یکی از مهم‌ترین مراکز اجتماعی از دوران قدیم بوده است. در این مکان مذهبی افراد فارغ از جایگاه اجتماعی، شغل و سن، گردهم جمع شده و آیین مذهبی را اجرا می‌کنند. برخی از کارکردهای اجتماعی حسینییه عبارت است از:

تعاملات اجتماعی: حسینییه‌ها جدای از مراسم، با توجه به قداست خاصی که دارند و از طرفی چون یک فضای باز شهری محسوب می‌شوند که در ارتباط مستقیم با معبر است، می‌توانند فضای مکث مناسبی برای گروه‌های مختلف سنی و انواع دیگر ارتباطات اجتماعی باشند (شریفی مهرجردی و دادخواهی، ۱۳۹۲، ۶۷). تعاملات اجتماعی به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین نیازهای انسان و الزامات ایجاد هویت بومی، نیازمند عرصه‌هایی با کیفیت اجتماع‌پذیری است. فضای حسینییه به‌عنوان فضای جمعی تعامل‌پذیر و همچنین به‌عنوان عرصه عمومی، می‌تواند یک مکان مساعد برای تعاملات اجتماعی باشد (رجبی، نقصان محمدی و منتظرالحجه، ۱۳۹۸، ۱۸۳).

نمایش متفاوت وحدت: حسینییه‌ها و تکایا عاملی در جهت حفظ پیوند و یگانگی همه آحاد جامعه هستند. همه افراد فارغ از اختلافات سیاسی و قومیتی در کنار هم جمع می‌شوند. این امر حتی در خارج از ایران، بین جوامع شیعه و هندو در مناطقی از هندوستان نیز نمود داشته است. به گفته شوشتری، سیاح ایرانی: «هندوها در شمال هند بدون آن که اعتقادی به اسلام داشته باشند، با مشقت زیاد مکان‌هایی برای عزاداری امام حسین (ع) برپا می‌کنند» (امین‌زاده، ۱۳۸۶، ۵۷).

ایجاد معنویت در شهر و تغییر فضای شهر: حسینییه‌ها و تکایا مرکز تجمع هیئت‌ها و دسته‌های عزاداری هستند. دسته‌های عزاداری به‌عنوان یک آیین شهری مطرح می‌شوند، چرا که اقبال مختلف مردم را به خیابان‌ها می‌کشاند و به فضای شهری معنویت می‌بخشد (همان). در ایام عزاداری، حسینییه‌ها فضای شهر را عوض کرده و حال و هوایی تازه به شهر می‌دهند. **ایجاد احساس تعلق در محله:** احساس تعلق به محله و

است (امین‌زاده، ۱۳۸۶، ۵۷). به‌عنوان مثال نقش حسینی‌ارشد تهران در انقلاب اسلامی بسیار مهم بوده است: «مراکز عمده و عطف و خطابه در تهران که جنبه سیاسی نیز داشته و در راستای پیشبرد اهداف امام خمینی و نهضت اسلامی فعال بوده‌اند، گذشته از هیئت‌های مذهبی مشهور به ویژه هیئت‌های مؤتلفه اسلامی، یکی مسجد هدایت با امامت آیت الله سید محمود طالقانی و دیگری حسینی‌ارشد بودند» (حمیدزاده، ۱۳۸۴، ۳۳۱).

- کارکرد آموزشی

با توجه به اینکه مناسبات مذهبی در زمان‌های مشخصی از سال در حسینی‌ها برگزار می‌شده است، در بقیه ایام سال این محیط برای کارهای دیگری که جنبه غیرانفعالی و فرهنگ‌سازی داشته‌اند مد نظر قرار می‌گرفته است. از جمله این فعالیت‌ها، موضوع آموزشی بوده است.

انجام فعالیت‌های آموزشی-ترویجی: یکی از کارکردهای

حسینی‌ها و تکایا در بافت‌های شهری برگزاری دوره‌های آموزشی است (مختاباد، حبیب و شعایی، ۱۳۹۰، ۲۴۸). با توجه به آنکه حسینی‌ها در ایام عزاداری استفاده قرار می‌گیرند، در مابقی ایام سال امکان بهره‌برداری برای چنین مواردی وجود دارد و این امر بیشتر در حسینی‌های سربسته انجام می‌شده است. «در سال ۱۳۱۲ ه. ق. امیر اسماعیل خان خزیمه ملقب به شوکت‌الملک اول تصمیم می‌گیرد حسینی‌های بزرگ به گونه‌ای که پاسخگوی تجمع عزاداری‌های هیئت‌های مذهبی و اطعام آنها باشد، بسازد. پس از اتمام بنا که تقریباً هم‌زمان با فوت وی است، به دلیل اینکه فرزندی نداشته است، سمت حکومت محلی منطقه به برادرش امیر ابراهیم خان سپرده می‌شود. وی در دوره حاکمیت همه القاب برادرش را هم به ارث می‌برد. او با پیشرفت‌ها و رویدادهای فرهنگی در کشور آشنا بوده است. دارالفنون در تهران را به خوبی می‌شناخته است و تصمیم می‌گیرد حسینی‌ها را با حفظ کاربری در ماه‌های عزاداری به مدرسه تبدیل کند.» (مالکی و مزروعی، ۱۳۹۲، ۳).

علاوه بر کارکردهای فوق، در برخی موارد حسینی‌ها کاربردهای دیگری هم داشته‌اند. مانند:

- وجود آرامگاه‌ها در برخی حسینی‌ها و تکایا: در برخی از

حسینی‌ها، آرامگاه برخی افراد که فعالیت شاخصی در حوزه مذهب داشته‌اند، قرار دارد. بقعه شازده فاضل در جوار حسینی‌شازده فاضل در یزد (افشار، ۱۳۷۵، ۷۵۱) یا مقابر موجود در حسینی‌سید صدرالدین قنبر بشنیغان به تاریخ قرون ۶ تا ۹ ه. ق. (ملازاده، ۱۳۸۱، ۱۹۳) و حسینی «شیخداد» که بخشی از مجموعه آرامگاهی سلطان شیخداد است نمونه‌هایی از این کاربری است. «تکیه ملاباشی تبریز که مدفن مجذوبعلی شاه است، آن تکیه شامل آب‌انبار، مسجد و شربت‌خانه‌ای است و در طرفین شرقی و غربی حجراتی است که در طول تکیه واقع است و در هر طرفی، هشت حجره و شش راهروست و برای هر حجره صندوق‌خانه‌ای، و در طرف شمال تکیه، تالاری است که مراقد چند نفر است در طرف شرقی-غربی آن تالار دو اتاق است که از آنها داخل تالار مزبور می‌شود و دو راهروست که از آنها به اتاق‌های مزبور داخل می‌شود، و بالای راهرو دو بالاخانه است و همیشه حجرات و بالاخانه‌ها، نشیمن فقرای درویش و غرباست و در طرف غربی تکیه، پشت حجرات، آشپزخانه و شربت‌خانه است که اینجا و شربت‌خانه پهلوی مسجد، جای کفاف پنجاه و شصت خوانچه، بلکه بیشتر است و قریب دوازده هزار تومان، مصارف تمامی آن بقعه شده است و در سال ۱۳۱۸ قمری پایان گرفته است» (ناری قمی، ۱۳۹۵، ۴۳).

فضایی جهت مطالعه و کتابخوانی: فضای آرام حسینی‌ها این امکان را مهیا می‌ساخت تا بتوان از آن برای مطالعه استفاده کرد. از طرفی برخی حسینی‌ها مانند حسینی‌امیرسلطانی دارای کتابخانه هستند (سلطان‌زاده، ۱۳۶۲).

- کارکرد رفاهی

پذیرایی و اسکان مسافران و زائران: درباره کاربری پذیرایی، می‌توان با اطمینان زیادی، آن را برای سازندگان انواع تکیه‌های ایران فاقد اهمیت و در حد ایجاد کالبد فیزیکی دائمی و معین دانست؛ برای مثال، در یک بررسی تفصیلی حسینی‌های نایین، از هفت حسینی‌ها تنها دو حسینی‌دار آشپزخانه و سه حسینی‌دار سالن غذاخوری بوده‌اند که همگی در دوران معاصر و با استفاده از زمین‌های مجاور (خرید یا وقف مالکان) ایجاد شده‌اند و اصالت تاریخی ندارند و تمامی این عملکردها در فضای باز (آشپزی) یا زیر چادر موقت حسینی‌ها (پذیرایی) انجام می‌شده است (سلطان‌زاده،

از زاویه منظرین حائز اهمیت باشد. گردشگر برای دیدن منظر به سفر می‌رود. منظری که حاصل تعامل انسان، محیط، جامعه و تاریخ است. حسینی می‌تواند منظر گردشگری مذهبی قلمداد شود. جلوه‌های زیبا که هم تاریخی غنی دارد و هم روایتی حماسی. محل حضور افراد مختلفی از اجتماع که حضور آنها و شیوه رفتارشان به آن محل معنایی خاص می‌بخشد که می‌تواند برای هر بیننده‌ای شور ایجاد کند. اگر بیننده نتواند قرائت مشخصی از منظر داشته باشد، نمی‌تواند با مقصد، ارتباط عمیقی پیدا کند و بازدید صرفاً به دیدن، عکس گرفتن و خاطره‌ای از محیط محدود می‌شود. انتقال داده‌های مناسب که بتواند در خوانش بیننده موثر باشد، می‌تواند تجربه‌ای بی‌مانند را برای او به یادگار بگذارد. داستان نهفته در حسینی، کارکردهای متنوع و متفاوت و تاریخ جذابش، روایتی حماسی ایجاد می‌کند که تا سال‌ها در خاطر بیننده باقی می‌ماند. حسینی‌ها و تکایا یکی از مهم‌ترین فضاهای مذهبی مهم در بافت شهرهای شیعی محسوب می‌شوند. مکانی که علاوه بر کارکرد ساختاری خود در برگزاری مراسم عزاداری و سوگواری در ماه محرم، ظرفیت فوق‌العاده‌ای در به وجود آمدن فضایی اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و تجاری داشته است و می‌تواند به منظر گردشگری مذهبی که خاص مذهب شیعه است، تبدیل شود. منظر گردشگری مذهبی، محل تلاقی تاریخ، جغرافیا، مذهب و مردم است. با توجه به مسائل بیان‌شده، حسینه در شهر ایرانی، نمودی از این منظر است. ترکیب بی‌نظیری از حماسه، مذهب، روایت، باور، ایمان و فرهنگ. منظر گردشگری مذهبی می‌تواند راهی برای معرفی فرهنگ غنی ایرانی - اسلامی باشد که علاوه بر افزایش معرفت و آگاهی گردشگران، موجب تقویت تعاملات اجتماعی خواهد شد. شناسایی راهبردهای معرفی این فضای مذهبی به‌عنوان منظر گردشگری، بررسی عوامل موثر بر ترویج این مقصد به گردشگران بین‌المللی و طراحی الگویی برای توسعه گردشگری مذهبی با تأکید بر مفهوم و هویت این عنصر مهم در فضای شهر ایرانی نمونه تحقیق‌هایی است که در ادامه این بررسی می‌توان به آنها پرداخت.

انجام کارهای عام‌المنفعه: از دیگر کاربردهای حسینی‌ها می‌توان به محل کارهای عام‌المنفعه مانند ایجاد صندوق قرض‌الحسنه اشاره کرد (دانشنامه جهان اسلام، بی تا).

نتیجه‌گیری

حسینی‌ها در شریان شهری به‌عنوان عنصری در کنار دیگر عناصر مهم مانند مساجد، مدارس و حمام‌ها و ... نقش بسیار مؤثری در شکل‌دهی به شهرهای اسلامی داشته‌اند. فضای معنوی این اماکن همیشه روح‌بخش و دلنواز بوده و قداست حاکم بر آنها که ریشه در ماهیت معنوی‌شان دارد، عاملی برای توجیه گستردگی و تنوع کارکرد آنها اعم از آموزشی، عبادی، مذهبی و رفاهی بوده است. در گردشگری منظر، گردشگر در معرض آموزشی غنی قرار می‌گیرد و می‌تواند به فهمی عمیق و معنادار و معرفت برسد و محتوای پدیده را کشف کند. برای رسیدن به این درک و فهم، نیاز به داده‌ها و اطلاعات صحیح در خصوص موجودیت پدیده است. شناخت کارکرد عناصر مختلف در معماری شهری و به‌خصوص عناصری که ریشه در تاریخ، سنت و فرهنگ دارند، می‌تواند بستر مناسبی را برای این درک فراهم سازد. در صورتی که کالبد فیزیکی با معنا و محتوا تعریف شود، می‌توان مقصدی را به‌عنوان منظر گردشگری در نظر گرفت. حسینی دارای معنا و مفهومی غنی در تاریخ شیعه می‌باشند. مکانی که توانسته است نمودی برای خاص‌ترین آیین مذهبی باشد که منحصراً توسط شیعیان برگزار می‌شود. از این‌رو در صورت معرفی، ظرفیت بی‌نظیری در تبدیل شدن به یک جاذبه فرهنگی را دارد که منحصر به فرهنگ مذهبی ایرانی-اسلامی است. از طرفی کارکردهای چندگانه این عنصر معماری، نشان از عملکرد منعطف این مکان مذهبی در مقابل سایر مکان‌های مذهبی در ادیان دیگر دارد. در اکثر مکان‌های مذهبی، صرفاً فعالیت‌های مرتبط مذهبی انجام می‌شود و کمتر فضایی را می‌توان یافت که در برهه‌های مختلف پذیرای افراد باشد. شاید به همین دلیل، این مکان، حس و تعلق متفاوتی را در افراد ایجاد می‌کند. این انعطاف نیز می‌تواند

فهرست منابع

- اصغریان جدی، احمد. (۱۳۷۷). مبانی نظری مکان‌یابی مساجد ایرانی در ادوار مختلف. ص ۲۶-۵۲.
- افشار، ایرج. (۱۳۷۵). یادگارهای یزد: معرفی ابنیه تاریخی و آثار باستانی. (ج. ۱). یزد: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، خانه کتاب یزد.
- امین‌زاده، بهناز. (۱۳۸۶). حسینی‌ها و تکایا، بیانی از هویت شهرهای ایرانی. هنرهای زیبا، ۶(۶)، ۵۵-۶۶.
- امیری، سید رزاق. (۱۳۸۲). تاریخ و فرهنگ مردم فراسیند. شیراز: نوید.
- انصاف‌پور، غلام‌رضا. (۱۳۷۴). کامل فرهنگ فارسی. (ج. ۲). تهران: زوار.
- آیتی، حمید؛ خداکرمی، فائزه؛ ملایی، کامبیز و آفاق‌پور، آتوسا. (۱۳۹۵). بررسی تأثیر عوامل کالبدی شهری بر توسعه گردشگری مذهبی (مورد مطالعه: شهر شیراز). مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۲۳(۲۳)، ۴۳-۵۹.
- باصولی، مهدی. (۱۳۹۷). نگاه منظرین به حمام‌های عمومی، بررسی عناصر و کارکردهای آن. منظر، ۱۰(۴۵)، ۳۴-۴۳.
- بزرگ‌نیا، زهره. (۱۳۸۵). تکیه‌ها و حسینی‌های ایران. تهران: صوفیان.
- بزرگ‌نیا، زهره. (۱۳۸۴). تکایا در بافت قدیم شهر بابل. کتاب ماه هنر، ۸۳(۸۳) و ۸۴(۸۴)، ۱۲۰.
- پاسدار شیرازی، مظفر و صادقی، علیرضا. (۱۳۹۴). تأثیر باورها و مراسم آیینی در پایایی و پویایی فضاهای شهری؛ مورد پژوهی: تعزیه در پایایی حسینی‌ها و تکایا در ایران. مدیریت شهری، ۳۰۱-۳۳۲.
- پاکزاد، جهانخوش. (۱۳۸۶). مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری. تهران: شهیدی.
- پیرمردیان، مصطفی و بختیاری، سمیه. (۱۳۹۳). بررسی بن‌مایه‌های تاریخی نمایش مذهبی در ایران. تاریخ اسلام، ۱۱(۱)، ۲۰۷-۲۲۸.
- تقی‌زاده داوری، محمود و هاشمی، سیدعلی. (۱۳۹۰). بررسی نقش حسینی‌عظم زنجان در ترویج دینداری این شهر. شیعه‌شناسی، ۹(۳۳)، ۶۷-۱۰۰.
- حسینی، سید بهشید و ذوالفقار، نیلوفر. (۱۳۹۲). حلقه گمشده طراحی حسینی‌های معاصر با تکیه بر نمود معماری و شهرسازی اسلامی در حسینی‌های بزرگ و کوچک

- زواره. در دومین کنگره بین‌المللی سازه، معماری و توسعه شهری، تبریز، ایران.
- حمیدزاده، اکبر. (۱۳۸۴). حسینیة ارشاد، خطبا و گویندگان آن به روایت میناچی. یاد، (۷۸)، ۳۳۱-۳۴۴.
 - خوش‌اندام، زهره و وزیر، وحید. (۱۳۹۶). گونه‌شناسی و شناخت عوامل هویت‌ساز حسینیة‌های قاجاریه (نمونه موردی: حسینیة مجتهد اردبیل، تکیه معاون‌الملک کرمانشاه، حسینیة محمدیه نائین). در همایش ملی پژوهش‌های نوین در معماری با رویکرد تعامل انسان و محیط زیست، ایران، گیلان.
 - دانشنامه جهان اسلام. (بی. تا). تاریخ مراجعه: ۱۳۸۸/۱/۱۱، قابل دسترس در: <https://rch.ac.ir/>
 - رجبی، مریم؛ نقصان محمدی، محمدرضا و منتظرالحجه، مهدی. (۱۳۹۸). شناخت الگوی کاربرد فضا در حسینیة‌های شهر نفت. معماری ایرانی، (۱۶)، ۱۸۱-۲۰۳.
 - رضوی‌پور، مریم‌السادات و ذاکری، محمدمهدی. (۱۳۹۱). بررسی مقایسه‌ای حسینیة‌های دوره قاجار در مازندران و اصفهان. مطالعات شهر ایرانی-اسلامی، (۱۴)، ۶۳-۷۳.
 - رهنما، محمدرحیم. (۱۳۷۶). حسینیة‌ها در بافت تاریخی مشهد. علوم قرآن و حدیث، (۵۶) و (۵۷)، ۱۴۶-۱۶۴.
 - سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۶۲). روند شکل‌گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران. تهران: آگاه.
 - سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۷۴). نائین شهر هزاره‌های تاریخی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
 - سهیلی، جمال‌الدین و مهاجرپور، نفیسه. (۱۳۹۴). نشانه‌شناسی فضای نمایش تعزیه. آرمانشهر، (۱۵)، ۵۹-۶۹.
 - شاطری، مفید و آرمندان، راضیه. (۱۳۹۴). پیوند آئین تعزیه (شبه‌خوانی) با عناصر کالبدی در حسینیة شوکتیه بیرجند. مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان، (۳۵)، ۳۶-۷.
 - شریفی مهرجردی، علی اکبر و دادخواهی، محمدعلی. (۱۳۹۲). نقش مایه‌های گرافیکی و مذهبی خیمه‌ها در حسینیة و تکایای یزد. چیدمان، (۱۱)، ۶۶-۷۱.
 - عمید، حسن. (۱۳۷۵). فرهنگ عمید. تهران: امیرکبیر.
 - عناصری، جابر. (۱۳۸۳). تأثیر تشیع بر ابنیه، اماکن و زیارتگاه‌های مذهبی ایران. شیعه‌شناسی، (۷)، ۱۲۱-۱۴۶.
 - فروزنده، آذر. (۱۳۸۴). حسینیة و مرکز فرهنگی ثارالله دزفول (پایان‌نامه منتشرنشده کارشناسی ارشد معماری). دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، ایران.
 - قبادیان، وحید. (۱۳۸۴). بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران. تهران: دانشگاه تهران.
 - قوچانی، محیا و تاجی، محمد. (۱۳۹۷). کارکرد معماری حسینیة‌ها به‌عنوان فضای باز شهری با استفاده از الگوی مسیر حرکت؛ مطالعه موردی: حسینیة‌های شهر نائین. مطالعات شهری، (۲۲)، ۳-۱۸.
 - کاروان، فرهاد. (۱۳۹۲). نقش کالبدی تکایا در شکل‌گیری شهر پایدار. در همایش ملی معماری و توسعه شهری. بوکان: شرکت سازه کویر.
 - کریمی، حمیده. (۱۳۹۷). تکیه‌ها؛ میزبانان کهن سوگواری ابا عبدالله (ع). تاریخ
- مراجعه: ۱۳۹۹/۶/۳۰. قابل دسترس در: <https://www.kojaro.com>
- کمپفر، انگلبرت. (۱۳۹۴). سفرنامه کمپفر (ترجمه کیکاووس جهانداری). (ج. ۱). تهران: خوارزمی.
 - کیانی، محسن. (۱۳۶۹). تاریخ خانقاه در ایران. تهران: طهوری.
 - گلجان، مهدی و افشار رضایی، سپیده. (۱۳۹۲). تکیه دولت و مراسم مذهبی آن. پژوهش‌های علوم تاریخی، (۱)۶، ۱۰۵-۱۲۱.
 - گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۴). جامعه‌شناسی (ترجمه منوچهر صبوری). تهران: نی.
 - لینچ، کوین. (۱۳۷۶). تئوری شکل خوب شهر (ترجمه حسین بحرینی). تهران: دانشگاه تهران.
 - مالکی، یوسف و مزروعی، علیرضا. (۱۳۹۲). ارزش‌یابی ارزش‌ها در مدرسه شوکتیه و نمود فرهنگی آن در شهر قدیم بیرجند. در پنجمین کنفرانس ملی مهندسی عمران، معماری و توسعه شهری پایدار، ایران، تهران.
 - محمودآبادی، سید اصغر و بختیاری، سمیه. (۱۳۸۸). بررسی پیشینه تاریخی ابنیه سنتی ایران با مطالعه موردی تکیه. تاریخ، (۱۴)، ۱۵۱-۱۶۸.
 - مختاباد، سیدمصطفی؛ حبیب، فرح و شعاعی، حمیدرضا. (۱۳۹۰). گفتمانی تحلیلی در ماندگاری حسینیة‌ها به‌مثابه کنش‌پذیری عملکردی فضاهای عمومی شهری در بازتاب باورها و آیین‌های جمعی. مدیریت شهری، (۲)، ۲۴۱-۲۵۴.
 - مدنی‌پور، علی. (۱۳۷۸). فضاهای عمومی و خصوصی شهر (ترجمه فرشاد نوربان). تهران: شرکت پردازش برنامه‌ریزی شهری شهرداری.
 - مستوفی، عبدالله. (۱۳۸۴). شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه. (ج. ۱). تهران: زوار.
 - معین، محمد. (۱۳۸۴). فرهنگ معین. تهران: امیرکبیر.
 - ملازاده، کاظم. (۱۳۸۱). مدارس و بناهای مذهبی. تهران: حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
 - منصوری فرد، محسن. (۱۳۷۴). مجموعه مقالات کنگره تاریخ و معماری و شهرسازی ایران. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
 - منصوری، سید امیر و شفیعا، سعید. (۱۳۹۸). آشنایی با منظر (گردشگری منظر). تهران: مهکامه.
 - منفرد، افسانه. (۱۳۸۳). تکیه دولت. در دانشنامه جهان اسلام (زیر نظر غلامعلی حداد عادل). (ج. ۸). تهران: بنیاد دائره المعارف بزرگ اسلامی.
 - ناری قمی، مسعود. (۱۳۹۵). الگوهای کالبدی حسینیة‌ها: ریشه‌ها و تحولات. معماری ایرانی، (۹)، ۲۵-۴۵.
 - نباتیان، محمداسماعیل. (۱۳۹۶). حوزه انقلابی و صدور فرهنگ انقلاب اسلامی. علوم سیاسی، (۸۰)۲۰، ۱۰۱-۱۲۴.
 - نونش، خاوالو. (۱۳۹۲). منظر، زمینه ادراک تحول. منظر، (۲۳)۵، ۵۰-۵۲.
 - هاشمی زرچ‌آباد، حسن؛ صادقی، سارا و زارعی، علی. (۱۳۹۳). بررسی نقش اقلیم بر نوع معماری و تزیینات حسینیة نواب بیرجند. پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۵۱-۱۶۲.
 - هیل، اف. (۱۳۷۸). نامه‌هایی از قهستان (ترجمه محمدحسن گنجی). مشهد: آستان قدس رضوی، مرکز خراسان‌شناسی.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Tourism of Culture journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

باصولی، مهدی و درخش، سعیده. (۱۴۰۰). حسینیة، تجلی منظر گردشگری مذهبی شیعی، گردشگری فرهنگ، (۷)۲، ۲۵-۳۲.

DOI: 10.22034/TOC.2022.319208.1059

URL: http://www.toc-sj.com/article_143390.html

